

**OSIYO-AMERIKA VA OSIYO-YEVROPA DIASPORA ADABIYOTINING
RIVOJLANISH JARAYONI VA UNING JAHON ADABIYOTIGA TA'SIRI**

Ollaberganova Dilnoz Qodirberganovna
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: ushbu maqolada Osiyo-Amerika va Osiyo-Yevropa diasporalari adabiyoti yozuvchilari uch avlod kategoriyasiga ajratilgan holda tadqiq etilgan. Shuningdek, Osiyo-Amerika va Osiyo-Yevropa diaspora adabiyotining rivojlanishi omillari ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: diaspora, adabiyot, diaspora adabiyoti, Osiyo-Amerika diaspora adabiyoti, Osiyo-Yevropa diaspora adabiyoti.

Oʻtgan asrning ikkinchi yarmida Pokistondan Yevropaga kelgan janubiy osiyolik yozuvchilar bugungi kunda ingliz adabiyotidagi Pokiston diasporasining dastlabki vakillari sifatida baholanadi. Ushbu diasporani shartli ravishda *2001-yil 11-sentyabr* voqealarigacha boʻlgan va undan keyingi davr ijodkorlariga ajratish anʼana tusini olgan. Ushbu voqea nafaqat Amerika yoki Yevropadagi Afgʻoniston va Pokiston diasporasi adabiyotiga, balki butun dunyo adabiyotiga oʻz taʼsirini oʻtkazgan va jahon adabiyoti tarixida muhokama qilinishi kerak boʻlgan koʻplab yangi masalalarni kun tartibiga qoʻygan, desak xato boʻlmaydi. Osiyo-Amerika va Osiyo-Yevropa adabiyotiga mansub asarlarda oʻzligini anglash, ideal makon izlash, milliy mansublik, oilaviy munosabatlar, muhojirlikdagi muammolar, diniy toʻsqinlik kabi masalalar keng yoritiladi. Avlodlar oʻrtasidagi kelishmovchiliklar, asosan, ota-onalarning inglizcha muloqotidagi kamchiliklar va farzandlarning oʻz ona tillarida erkin soʻzlasha olmasliklari natijasida kelib chiqadi. Demak, til, madaniyat va qadriyatlarning darz ketishi shaxslararo munosabatlarning oilaviy muammolardan ijtimoiy muammolarga aylanishiga sababchi qilib koʻrsatiladi. “Amerikalik” boʻlishga intilish, oʻz millatidan uyalish va diniy qadriyatlarini rad etish natijasida inson tanazzulining badiiy tasviri Osiyo-Amerika adabiyoti namunalarining asosini tashkil qiladi.

Shu oʻrinda ikkala diasporaning vakillari ijod qiladigan til borasida ham bir qancha ahamiyatga molik holatlarni taʼkidlab oʻtish joiz. Afgʻon-Amerika adabiyotiga mansub ijodkorlarning aksariyat qismi ingliz tilida ijod qilsa, Yevropadagi, xususan, Buyuk Britaniyadagi muhojir yozuvchilarning koʻpchiligi oʻz asarlarini pushtun, forsiy, dariy tillarida yaratishadi. Bunga sabab sifatida bir qancha omillarni sanab oʻtish mumkin, jumladan, diaspora ijodkorlarining hayot yoʻli, tarixiy-madaniy qadriyatlari va oʻquvchilarining tanlovi qaysi tilda ijod qilishlarini belgilashda ahamiyat kasb etadi. Amerika Qoʻshma Shtatlariga koʻchib borib, yangi muhitda ingliz tili ustuvor til ekanligiga koʻnikkan afgʻon-amerika yozuvchilari asarlarining yanada kengroq yoyilishini hamda yangi davlatga xos adabiy anʼanalar bilan uygʻunlik kasb etishni maqsad qilib, ushbu tilda ijod qilishni afzal

ko'radi. Ingliz tilida ijod etish orqali ular nafaqat AQSH, balki boshqa mamlakatlardagi adabiy muhitga kirib borib, kitobxon va adabiyotshunoslarning e'tiborini qozonishga, shu bilan birga, badiiy niyatlarini ro'yobga chiqarishga va nashr ishlari uchun imkoniyatlarga erishishga umid qilishadi. Vaholanki, Buyuk Britaniyaga ko'chib borgan yoki ikkinchi avlod muhojirlari bo'lgan afg'on-britaniya yozuvchilarida ona tiliga va madaniy merosiga nisbatan yaqinlik hissi kuchliroq bo'lib, mamlakatdagi diaspora jamiyatlari orasida afg'on madaniyati va milliy qadriyatlarini saqlab qolish, ularni targ'ib qilish, shuningdek, til va madaniyat jihatidan mushtaraklik kasb etuvchi o'quvchilar bilan aloqa o'rnatishni o'zlariga maqsad qilib qo'yishadi. Qayd etish joizki, ba'zi afg'on-britaniya yozuvchilari ona tili yoki afg'on madaniyati unsurlarini faol qo'llagan holda ingliz tilida ijod qilishlari va bu orqali o'zlari o'rnatishgan va undan tashqaridagi jamiyatlarda muxlislarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Diaspora adabiyoti haqida gap ketganida tildan tashqari yana bir muhim masala ham mavjudki, bu borada adabiyotshunoslar va ijodkorlar siyosiy va ijtimoiy, qolaversa, ko'p madaniyatlilik va mansublik singari omillar kelishmagan. Diasporaning ba'zi vakillari yoki jamoasi qo'sh madaniy merosga egaliklarini, ham tug'ilgan vatani, ham ko'chib kelgan davlatiga mansubliklarini ta'kidlash maqsadida ikkala millatni yoki davlatni birgalikda chiziqcha orqali ifodalashadi. Holbuki, chiziqchani tushirib qoldirib, diaspora nomini “afg'on amerikalik” yoki “britan afg'on” tarzida qo'llash orqali o'z madaniy ildizlarini alohida e'tirof etgan holda birlik va hamkorlik hissini bildirishni afzal ko'ruvchi ijodkorlar ham bir talay. Ba'zan diasporalar nomidagi chiziqchaning ishlatilishi yoki tushib qolishiga siyosiy yoki ijtimoiy omillar ta'sir ko'rsatishi ham mumkin.

Osiyo-Amerika va Osiyo-Yevropa diasporalari adabiyoti yozuvchilarini tarixiy, ijtimoiy va siyosiy asoslariga ko'ra quyidagi uch avlod kategoriyasiga ajratgan holda tadqiq etish maqsadga muvofiq:

1. O'z yurti (Osiyo)da tug'ilib, o'rta yoshlarida vatanni tark etgan yozuvchilar.
2. Bolaligidayoq Osiyodan ketgan muhojir yozuvchilar.
3. Ona yurti (Osiyo)da emas, Amerikada va Yevropada muhojirlar oilasida tug'ilgan yozuvchilar.

Afg'on-amerika diaspora yozuvchilarini yuqoridagi kategoriyalar bo'yicha zamon va makon tamoyillariga asosan ajratishda Afg'oniston tarixi va madaniyati bo'yicha mutaxassis Mir Hekmatulloh Sadatning ilmiy tadqiqotiga tayanilgan bo'lsa-da, u diaspora ichida tug'ilib o'sgan yozuvchilar mansub bo'lgan uchinchi kategoriyani ochiq qoldiradi va buning sabablari sifatida ushbu avlodning afg'on madaniyatidan yiroq tarzda voyaga yetib, tanazzulga uchrashlari, madaniyatlararo va tillararo to'qnashuvni keltiradi. Osiyo-Amerika va Osiyo-Yevropa diaspora adabiyoti vakillarini nafaqat xronotop, balki ular ijod qiladigan til, shuningdek, asarlarida ilgari suruvchi g'oyalarga binoan ham kategoriyalarga ajratish mumkin, chunki ularning ba'zilari o'z ona tillarida, jumladan, forsiy-pushtun, forsiy-dariy, urdu tillarida ijod qilsa (Akrom Osman, Atiq Rahimiy, Rahnavard Zariyab, Spozmai

Zariyab), aksariyati mahalliy soʻzlashuv tilini oʻzlashtirgan holda inglizchada qalam tebratishadi (Xolid Husayniy, Malala Yusufzoy, Mir Tamim Ansariy, Kazuo Ishiguro va h.k.). Garchi til va madaniyat nuqtai nazaridan toʻsiqlarga uchrasalar-da, Afgʻoniston va Pokiston diasporasi vakillarining ingliz hamda Amerika adabiyotiga qoʻshgan hissalarini eʼtirof etmaslikning iloji yoʻq. Xususan, Britaniyadagi Pokiston diasporasi adabiyotining eng koʻzga koʻringan vakillari – Shahid Alum, Nahid Aslam, Tariq Mehmud singari yozuvchilar, Basir Qasmi va Shamshod Xon kabi shoir va shoirlarning ijodi muayyan darajada diasporaning adabiy ijodkorlik darajasini namoyon etadi. 1990-yillarda Britaniyaga kelgan Basir Qasmi oʻrtahol boʻlsa ham adabiyotga nihoyatda ixlosmand insonlar oilasida dunyoga kelgan, jumladan, otasi Nasir Qasmi gʻazal janrining taniqli ijodkorlaridan boʻlib, ushbu janrning zamonaviy koʻrinishlarini ishlab chiqqan. B. Qasmi Britaniyadagi urdu shoirlari ichida salmoqli oʻrin egallagan va butun mamlakat boʻylab mushoirlarda tez-tez mehmon boʻlib turadi. Basir Britaniyaga boʻlgan hissiyotlarini ifodalagan holda chuqur diasporik mazmunga ega zullisonayn ijod namunalarini yaratib, adabiy janrga yangilik kiritgan. “Ular uchun ishlash” (“Working for Them”) va “Oʻrinni topish” (“Finding One’s Place”) gʻazallarida oʻxshatishlar orqali muhojirlarning yashash sharoitlarini qalamga oladi. Britaniyada ildiz otgan yana bir pokistonlik shoira Shamshod Xon Lids shahrida voyaga yetgan. Uning sheʼriyatida koʻlami Britaniyada istiqomat qilayotgan shahar diasporasining hayot tarzi zamonaviy ingliz jamiyatida irqiy kamsitishlarga uchrayotgan ayol nigohi orqali gavdalandiriladi.

Tadqiqotimizda asarlari koʻrib chiqilayotgan Xolid Husayniyning romanlaridagi muhojirlik ham Amerikaning afgʻon jamiyatida ustunlik qozonishga urinishi ortidan Sovet armiyasining mamlakatga bostirib kirishi sababli yuz bergan edi. Amerikaning ustunligi gʻoyasi Ikkinchi jahon urushiga borib taqaladi, chunki u urushdan iqtisodiy, siyosiy va texnologik jihatdan kuch-qudratga ega davlat sifatida chiqqan edi. Aynan ushbu fakt Amerikaning xalqaro tizimda yetakchi davlat maqomini yanada mustahkamladi va u millionlab muhojirlarning hayotiy tanloviga aylandi. Roman bosh qahramonlarining Amerikadagi afgʻon diasporasi vakillari sifatida koʻrsatilishi va ular orqali diaspora duch kelgan va kelayotgan muammolarning tasvirini taqdim etishi Husayniyning ijodkorona kashfiyotidir.

Sharq va Gʻarb anʼanalari koʻp jihatdan bir-biriga zid boʻlsa ham, diaspora adabiyoti vakillarining ijodida ushbu ikkala madaniyatga xos mushtarakliklar bir talay. Eng ahamiyatlisi, ular oʻz asarlarida ham diniy, ham dunyoviy qadriyatlarga murojaat qilishgan. Amerikada va Britaniyada Afgʻoniston va Pokiston diasporasining shakllanishida bir qator olimlar, jumladan, Mir Hekmatulloh Sadat, Denis Helli, Mark Sheklton tomonidan quyidagi tarixiy voqealar va ular oqibatida kelib chiqqan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tangliklar sabab sifatida koʻrsatiladi:

1) *Hindistonning ikkiga bo'linishi* (1947): Britaniya Hindistonining Hindiston va Pokiston nomli ikkita davlatga ajralishi keng miqyosli aholi ko'chishi va millionlab insonlarning boshpanasiz qolishiga sabab bo'lgan. Hindistonning turli burchaklarida yashovchi musulmonlarning ko'pchiligi yangi tashkil etilgan davlat – Pokistonga ko'chib o'tgan bo'lsa, hindlar va sikxlar Hindiston hududiga o'tgan. Ushbu voqea Pokiston diasporaning yaralishiga, shu jumladan, Yevropaga muhojirlar oqimi boshlanishiga yo'l ochgan;

2) *Afg'onistonning sobiq Sovet Ittifoqi tomonidan ishg'ol etilishi* (1979-1989): Afg'onistonning ko'p ming yillik tarixida ko'plab bosqinlar yuz bergan, kuchli davlatlar uni qo'lga kiritishga, xalqini bo'ysundirishga uringan, ammo uddasidan chiqa olishmagan. Amerikalik yozuvchi Kolin Kuinning ta'biri bilan aytganda, “*Afg'oniston buyuk saltanatlarning qabristonidir*”.

3) *Afg'onistondagi fuqarolar urushi* (1992-1996): Sobiq SSSR o'z qo'shinlarini mamlakatdan olib chiqib ketgach, Afg'onistonda hukumat uchun kurashga tushib ketgan har xil kuchlarning to'qnashuvlari natijasida kelib chiqqan fuqarolar urushi avj olganligi afg'on millatining tinchlik va barqarorlik izlab boshqa davlatlarga ketishida muhim omil bo'lgan;

4) *Tolibonlarning Afg'onistonda hokimiyat tepasiga kelishi* (1996-2001): Tolibonlarning 1990-yillar o'rtalarida hokimiyatni egallab, etnik va diniy jihatdan kamchilikni tashkil etuvchi xalqlar, ayollar va ziyolilarga nisbatan repressiv siyosat olib borishi tufayli ularning Vatanlarini tashlab chiqib ketishdan bo'lak ilojlari qolmagan.

5) *2001-yil 11-sentyabr voqealari va terrorchilikka qarshi kurash*: AQSHda 2001-yil 11-sentyabrda sodir etilgan terroristik hujumlar Afg'onistonning AQSH tomonidan ishg'ol qilinishiga va buning oqibatida Tolibon rejimi qulashiga olib kelgan. Keyinchalik mamlakatda yuzaga kelgan beqaror vaziyat va shafqatsizliklar afg'on migrantlari va qochoqlarining navbatdagi to'loqini keltirib chiqargan;

6) *Pokiston va Afg'onistondagi ichki siyosiy beqarorlik va harbiy mojarolar*: Afg'onistonda bo'lgani singari uning qo'shnisi Pokistonda ham siyosiy mojarolar to'xtovsiz davom etib, Tolibonlar va boshqa ekstremist tashkilotlar o'rtasida hokimiyat uchun ichki kurash ketgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, mazkur diasporaga mansub yozuvchilar tarixiy, ijtimoiy va siyosiy jihatlariga binoan uch avlod kategoriyasiga ajratilgan holda tadqiq etildi. Ular: Osiyoda tug'ilib, o'rta yoshlarida vatanni tark etgan yozuvchilar, bolaligidanoq Osiyodan ketgan muhojir yozuvchilar, Osiyoda emas, Amerikada va Yevropada muhojirlar oilasida tug'ilgan yozuvchilar. Ayniqsa, Amerikada va Britaniyada Afg'oniston va Pokiston diasporasining rivojlanishi sababi tarixiy voqealar va ular oqibatida kelib chiqqan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tangliklar hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Husayniy X. “Ming quyosh shu'lası”. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. 288-bet
2. Husayniy X. “Shamol ortidan yugurib”. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. 208-b.
3. Husayniy X. “Tog‘lar ham sado berdi”. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. 240-b.
4. Ruzmatova D.R. Holid Xusayniy asarlarining badiiy o‘ziga xosligi: F.f.f.d. diss. – Toshkent, 2020. – 146 b.
5. Sodiqova T. “Yashash tilsimi”. Toshkent: G‘ofur G‘ulom nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2009. 19-b.
6. Yousafzai M. “We are displaced”, London, Weidenfeld & Nicolson., 2021. – 5 p.
7. Yusufzoy M. “Men Malalaman”, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. 384-b.

o‘plab badiiy asarlar yozishgan.